

O ústavní záruky národního vzrůstu

Přehled:

Úvodem.

- I. Ústavní předpis § 126 a jeho kritika. (Znění a zařazení § 126, jeho důvody, jeho dosah, zejména ve světle kritiky theorie, vliv ústavy výmarské, judikatura, negativní resultát § 126.)
- II. Přehled úpravy v cizích ústavách. - Ochrana: a) manželství, b) rodiny, c) mateřství, d) dětství.
- III. Úvaha legislativně politická. (Institute, které mají býti chráněny, isou: manželství, rodina, mateřství a dětství, resp. mládež. Odůvodnění ochrany každé z nich.)
- IV. Návrh ústavního předpisu. (Jeho znění a odůvodnění.)

Doslov.

Seznam použitých pramenů a literatury.

Úvodem

O významu početního vzrůstu národa, o populačním problému, bylo napsáno mnoho, a také u nás, zvláště když se po odsunu Němců ukázal jedním z nejnaléhavějších. Způsobem téměř slavnostním byla jeho závažnost připomenuta hlavou státu ve vánočním poselství roku 1946.

Není účelem této stati připojovati k tomu další slova varovná či nabádavá, jde o problém především sociologický, resp. sociálně politický. Položila si však za úkol zkoumati, do jaké míry došla tato tak důležitá otázka řešení v naší ústavní listině, pokud toto řešení uspokojilo, jaký postoj k otázce zaujaly ústavy jiné, a posléze, jak by věc měla býti upravena v připravované ústavě.

I. Ústavní předpis § 126 a jeho kritika

Ceskoslovenská ústava z 29. února 1920 čís. 121/1920 Sb. obsahuje v § 126 toto ustanovení:

»Manželství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů.«

Předpis § 126 jmenuje jednotlivé vztahy mezi lidmi, jež jsou ovšem vztahy a institucemi nikoli pouze právními, nýbrž sociálními vůbec, a jimiž se tedy zabývají zejména sociologie,¹⁾ morálka, náboženství, filosofie a jiné. Tato rozprava se omezuje na úvahy právní. Při povaze zmíněných vztahů, které se pro svůj význam jeví důležitými institucemi a docházejí úpravy v různých oblastech právního řádu, hlavně ovšem v soukromém právu občanském, v právu rodinném,²⁾ omezuje se však dále na otázku, jak je ochrana rodiny a vztahů, které s ní souvisí, upravena v základní normě státu, t. j. v ústavní listině.

Předpis § 126 je systematicky zařazen do hlavy páté ústavní listiny, jež má název »Práva a svobody, jakož i povinnosti občanské«. Jsou v ní pod několika rubrikami upraveny poměry jednotlivců k státu a v předposlední (osmé) je pod hesly »Manželství a rodina« zmíněné ustanovení.

Všimneme-li si především zařazení předpisu, vidíme, že nejde podle jeho formulace o nějaká práva, resp. povinnosti, nýbrž že se v něm něco vyslovuje (zjišťuje) anebo v nejlepším případě postuluje, totiž že jsou (již nyní), resp. aby byly (v budoucnosti) instituce právě uvedené pod zvláštní ochranou. Neuvádí se tímto předpisem tudíž jednotlivce v takovou posici k právnímu řádu, že by jeho (individuální) právo bylo chráněno či že by se jemu nějaká povinnost ukládala, nýbrž jde o ochranu zmíněných poměrů, resp. institucí. Není to proto zařazení šťastné.³⁾ Vhodněji odlišují proto jiné ústavní listiny, pokud obsahují o rodině, manželství, mateřství a dětech nějaké ustanovení, tuto látku od t. zv. občanských práv individuálních a uvádějí tuto látku spolu s jinými předpisy,⁴⁾ danými na ochranu nikoli jednotlivců, nýbrž celku, společnosti, hospodářského řádu a pod., nebo dokonce vyhrazují této látce místo samostatné.⁵⁾

Považuji toto odlišení nejen za správné, nýbrž i za významné vzhledem k dále rozvedenému problému normativní moci ustanovení tohoto druhu. Proto doporučuji oddělití již systematicky a zevně tuto látku

1) Sr. O. Machotka, čl. »Rodina« v OSND od. V. 1. 682 ns. a literatura tam uv.

2) Viz k tomu Rouček-Sedláček 349 ns., a literaturu tam uv., dále Sedláček 11—20.

3) Záruky individuálních a kolektivních práv nerozlišuje (formálně) polská ústava 1921 a ekuadorská.

4) Tak německá ústava výmarská, býv. jugoslávská 1921, španělská 1931 a peruánská.

5) Tak portugalská a — částečně po jejím vzoru — brasílská.

od záruk individuálních práv (svobod). Zda jí má být vyhrazeno zcela samostatné místo, není již tak důležité.

O tom, jaký účel sledoval ústavodárce tím, že pojal do svého díla manželství, rodinu a mateřství, dovídáme se z materiálií jednak přímo k § 126, jednak k hlavě páté vůbec. Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona, kterým se uvozuje ústavní listina, praví k § 126, že »dalekosáhlý význam manželství a rodiny pro stát, jak po stránce mravní, tak i po stránce populační, jest důvodem pro to, aby manželství a rodina — tyto nejpevnější základy zdravého vývoje státního — byly slavnostní formou postaveny pod zvláštní ústavní ochranu. Pro zákonodárce jest tím vztyčena jasná direktiva.«

Ve shodě s obvyklými úvahami, jež zvláště pěkně rozvíjí na příklad Sedláček, o významu rodiny⁶⁾ a manželství,⁷⁾ akcentuje důvodová zpráva dvojí hlavní význam rodiny pro stát. V prvním směru kvalita rodiny se obráží v jejích členech a přichází k dobru státu, vychovávajíc mu dobré občany a posilujíc jej tedy vnitřně. V druhém směru je to kvantita, množství nových příslušníků, jež mnohodětná rodina dává státu, a zvyšujíc tak počet jeho občanů, posiluje jej zevně. Jsou rodiny, ze kterých vzejde státu prospěch jen po jedné straně, ideálem je přirozeně početná⁸⁾ a pevná rodina.

Je to tedy jistá uznalost se strany státu, když za to povyšuje péči o rodinu do nejvyšší třídy norem, do předpisů ústav, a když tedy v daném případě naší ústavy volil tuto formu, jak sám říká, slavnostní, aby rodině a manželství vytvořil, jak se domníval, zvláštní ochranu, t. j. ústavní, a dal obyčejnému zákonodárci direktivu, jak minil, jasnou.

Ve zprávě ústavního výboru Národního shromáždění k ústavní listině není § 126 zvláště komentován, ale míří též na tento předpis, když praví, že »jiná (ustanovení hlavy páté) značí příkaz zákonodárci, aby obyčejným zákonem provedl zásady v nich vyjádřené. Z toho plyne (pokračuje zpráva) povinnost zákonodárných sborů, resp. vlády, aby předpokládané prováděcí zákony byly bez zbytečných průtahů vydány. Po stránce obsahové je zákonodárce vázán potud, že se nesmí odchýlití od zásad v ústavní listině prohlášených.«

Již zmíněná vládní důvodová zpráva ukazuje, že si ústavodárce byl vědom, že odborná literatura posuzuje látku, kterou zařadil do hlavy páté ústavní listiny, různě. Tato různost spočívá v tom, že jedni upírají těmto t. zv. občanským právům normativní charakter a označují je jako pouhé zásady, o něž samotné nelze opřítí subjektivní nárok na ochranu. Druzí v nich shledávají normy v technickém smyslu

6) Reforma 11/12, 15—18, 20.

7) l. c. 13/14, 19.

8) Sedláček 12 jen rodinu o více dětech považuje za dokonalou.

a zejména přiznávají na pouhém jejich základě ochranu i proti zákonodárci samotnému. V tom směru nejsou jednotlivé t. zv. občanské svobody či práva⁹⁾ po případě rub jejich, povinností¹⁰⁾ stejné povahy, resp. pozitivní úprava jejich ochrany je v ústavní listině různá.

Pro účely naší úvahy není však třeba podrobněji se zabývatí touto spornou otázkou,¹¹⁾ ježto pokud jde o normativní povahu § 126, shoduje se theorie v tom, že jí tento paragraf nemá, ježto obsahuje pouhou směrnicí pro zákonodárce. Tak Weyr—Neubauer¹²⁾ praví, že jde o pouhé programatické prohlášení bez právního významu, o pouhé přání, aby rodina a manželství byly zákonodárstvím favorisovány jakožto trvalý základ právního řádu. Peška¹³⁾ připouští, že § 126 nemá normativního významu, a to — což je významné u Pešky, který jinak¹⁴⁾ je zastáncem normativního obsahu předpisů hlavy páté — ani jako omezení moci zákonodárné. Důvodem je Peškovi¹⁵⁾ »neurčitá stylisace«, resp. »tak neurčitý obsah, že se v něm nelze nějakého normativního předpisu dopátrati.«¹⁶⁾ Sobota jediný¹⁷⁾ připisuje § 126 praktický význam potud, že by instituce uvedené v § 126 nemohly býti jakožto právní útvarů prostě odstraněny bez změny ústavy. To je také stanovisko části německé literatury¹⁸⁾ o naší ústavě, kdežto jiní¹⁹⁾ připisují předpisu tomu »jen programatický význam«.

Tyto názory, jež stojí velmi kriticky k shora citovanému záměru ústavodárcovu, lze zčásti vysvětliti vlivem, který nepochybně měla na naši ústavu (a též na jiné) ústava německé republiky ze dne 11. září 1919, t. řeč. výmarská, jež bývala vyhašována za prototyp moderní demokratické konstituce republikánské. To platí jmenovitě, pokud jde o naši látku. Konstituční ochrana manželství byla sice vyslovena jinde²⁰⁾ dříve, stejně jako na ochranu rodiny pamatuje již francouzská ústava z r. 1848,²¹⁾ ale formulace, kterou volila naše ústava, svědčí o přímém vlivu, ne-li dokonce vzoru článku 119 ústavy výmarské.²²⁾ Tam se totiž mimo jiné praví, že manželství stojí jakožto

9) Více o nich Weyr, Právo 66 násl. a Horáček 143 násl.

10) K jejich problematice sr. Adler, Grundgedanken 31/32.

11) Sr. Weyr l. c. 68, Horáček 148, 150, Peška 294/5.

12) Komentář 76, Weyr, Právo 68/9, Ústava 162.

13) 323.

14) 295.

15) 323.

16) 295.

17) 249.

18) Tak Schranil-Janka 348/9, Rauchberg 138.

19) Epstein 225 a Adler 112/113.

20) Na př. v čl. 54 spolkové ústavy švýcarské 1874.

21) Otištěná u Duguíta 232 násl.

22) Tak Schranil-Janka 348.

základ rodinného života a zachování a rozmnožování národa pod zvláštní ochranou ústavy, dále že uchování čistoty, ozdravení a sociální podporování rodiny je úkolem státu a obcí, a konečně, že mateřství má nárok na ochranu a péči státu.

Srovnáme-li tuto textaci s našim § 126, vidíme, že jím byla recipována mnou vyznačená slova až na to, že čl. 119 slibuje ochranu ústavní, § 126 toliko zákonnou. Ale nehledíc na toto plus, je na první pohled patrné, že výmarská ústava to myslila s ochranou jmenovaných našich institucí mnohem opravdověji, poněvadž jednak specifikovala v čl. 119 úkoly celku k rodině, jednak pamatovala na početné rodiny a v čl. 161 na pojištění v mateřství.

A přece ani tento pregnančnější způsob nebyl shledán dostatečným, aby založil přímé nároky a theorie i zde se celkem shodla, že jde o pouhé programy sociální politiky. Zastánci tohoto názoru jsou zejména Bühler²³⁾ a Wittmayer.²⁴⁾ Proti nim shledávají jiní sice některé důsledky, jež z ústavní ochrany plynou, ale přiznávají programatickou povahu jako převažující. Je to jmenovitě Anschütz,²⁵⁾ který význam čl. 119 spatřuje v tom, že »manželství jako základna našeho západnického rodinného života nemůže býti odstraněno beze změny ústavy« a že se tak staví »vědomě proti jistým komunistickým naukám«. S Anschützem v tom souhlasí Pötzsch²⁶⁾ a Giese,²⁷⁾ kdežto Wittmayer podobnou ratio legis ironisuje.²⁸⁾

Srovnáme-li ovšem poměry,²⁹⁾ jaké, pokud jde o manželství, jeho formu uzavření, rozvázání a pod., prakticky vládly tehdy (1918 a 1919) v době integrálního komunismu v Sovětském svazu, zvláště však názory některých extrémistů,³⁰⁾ tážeme se, zda skutečně není slavnostní zaručení ochrany našich institucí, zejména ovšem manželství, pouhou reakcí na zmíněné poměry, čili produktem pouze určité doby. Odpověď na otázku je potud významná, že vypadne-li kladně, nezdá se ochrana třeba pro normální doby.

Třebas nelze upřítí poznačeným zjevům a obavě z nich vliv na čl. 119, přece jen ukazují dřívější³¹⁾ i novější ústavy, že i nehrozí-li

23) 110 »krásná slova a dobrá předsevzetí«.

24) 29 »želané, ale neproveditelné věci«, »ohlášení příležitostných populačních zákonů, když čl. 119 prostým a velikých způsobem bere manželství . . . pod zvláštní ochranu.«

25) 493.

26) 421. »Odráží se v tomto ustanovení něco starosti z komunistické polygamie.«

27) 320.

28) 29.

29) Líčí je nejen cizí pozorovatelé (sr. Jiří Beneš, 53), nýbrž připouštějí i oficiální domácí znalci, jako Sverdlov, 24/5.

30) Sovětské zákonodárství však prohlásilo princip monogamního manželství za svůj hned od počátku, sr. Sverdlov 30.

31) Svýcarská, francouzská 1848.

takové nebezpečí, bývá na manželství, resp. rodinu, v ústavě pamatováno. Spíše by bylo uvést, že ústavy bývají budovány nebo revidovány po velikých otřesech, zejména válečných, a tu bývá otřesena také morálka, vztahy mezi lidmi, společnost i rodina, a náprava se s oblibou spatřuje v posílení rodiny. Leč tyto zjevy bohužel nelze označiti pouze za občasné, a proto bude nutno trvati i nyní na ústavních zárukách našich zřízení.

Slyšíme-li hlasy nauky o dosahu § 126 naší, resp. čl. 119 výmarské, ústavy, nepřekvapí nás, že ani v očích naší judikatury nenašel § 126 milosti, jednalo-li se o založení subjektivních práv na něm. Nejvyšší správní soud,³²⁾ rozhoduje zamítavě o drahotním přídatku svobodného státního zaměstnance pro jeho matku, která na něm existenčně závisela a ve společné domácnosti bydlela, nespatriil v zamítavém stanovisku správních úřadů porušení § 126, ježto ústavní záruka institucím v něm uvedeným — v daném případě tedy rodině — »váže toliko zákonodárství, aby šetřilo v obsahu svých norem této základní ústavní právní zásady«. Proto v rozporu s § 126 mohla by býti pouze všeobecná norma, upravující právní poměry některé z uvedených institucí, nikoli však výrok správního úřadu, který se o takovou pozdější všeobecnou normu opírá a je s ní v souhlasu. Potud zmíněný tribunál, který odmítl též výslovně věci se zabývat, pokud by stěžovatel vytýkal neústavnost oné normě,³³⁾ ježto k tomu je povolán výlučně ústavní soud. Neshledán tedy v § 126 předpis omezující moc výkonnou.

Také nejvyšší soud v civilní věci³⁴⁾ měl příležitost zabývat se normativním dosahem § 126. Poukazoval na něj dovolatel - bývalý manžel, jenž se domáhal náhrady majetkové škody³⁵⁾ na tom, kdo cizoložstvím s bývalou jeho manželkou rozvrátil manželství, takže nakonec bylo rozloučeno. Nejvyšší soud neshledal v našem platném právním řádu opory pro ručení za škody majetkové jako následek cizoložství a vyslovil, že zejména dovolávaný § 126 ústavní listiny nezměnil nic na předpisech práva trestního (§ 502 tr. z.) a občanského (§ 1294 ns. obč. z.), jež byly pro posouzení věci rozhodné.

Jinak ovšem tomu bylo tam, kde šlo o použití § 126 jakožto pravidla vykládacího pro celkovou tendenci našeho právního řádu. Jde o známé

32) Nález z 13. 5. 1924 č. 10.438, Bohuslav 3731.

33) Zákonu č. 394/1922 Sb.

34) Rozh. z 9. 3. 1934 Rv I 1377/32, Vážný, civ. 13.357.

35) Nájemné a zařízení manželského bytu, výlohy detektivní kanceláře a procesů o rozvod, rozlučku a dítě.

usnesení nejvyššího soudu,³⁶⁾ podle něhož rozsudek pro zmeškání ve sporu rozvodovém nemůže být podkladem řízení o rozluku.³⁷⁾

Nejvyšší soud odvolává se k odůvodnění této dalekosáhlé názorové revise nejen na »postupující změnu právního nazírání veřejnosti na zvýšenou potřebu ochrany manželství«, nýbrž výslovně i na ochranu vyslovenou pro manželství v § 126 ústavní listiny a na vyplývající odtud intenci našich zákonů.

Leč nejvyšší soud v tomto místě viděl příliš růzově resultát § 126, že totiž ve shodě s jeho jasným zněním a s jeho důvodovou zprávou (vládní) i s míněním většiny theoretiků naše zákonodárství bude naše instituce chrániti. To znamená pozitivními předpisy se o jejich utvrzení a zabezpečení, vůbec prosperitu starati, anebo že alespoň se vystříhá takových předpisů, jimiž by ať přímo, ať nepřímo některá z institucí § 126 byla dotčena.

Pohříchu byl a jest vývoj našich zákonů v rozporu s touto direktivou, s tímto programem. Mám především na mysli favorisování konkubinátu. Nejde o nic nového. Již Schranil-Janka³⁸⁾ vytykají československému zákonodárství, že »ústavně právní zásady (t. j. zde ochrany manželství) nedodrжуje, nýbrž je nakloněno mimomanželskou družku života pokud možno postavití na roveň manželce«. Zejména zarážející pak jest, že kdežto daňové předpisy uchvatitelů moci, podle nichž musila být vybudována i autonomní berní soustava za okupace, byly mnohodětným rodinám příznivé a tudíž hověly naší ústavní zásadě o ochraně rodiny, znamenal návrat k dřívějšímu československému systému značné poškození početných rodin.³⁹⁾

Docházelo a dochází tak ke stavu zajisté nežádoucímu, že jsou vydávány zákony, které jsou v odporu k ústavě, i když podle některých nelze § 126 považovati ani za omezení moci zákonodárné. Naskytá se přirozená otázka, a neváhám ji také přirozeně formulovati, proč tedy vůbec takové ustanovení v ústavě je. Příčinou tohoto stavu není však snad jen neurčitost obsahu nebo stylisace, nýbrž věc závažnější, totiž zabezpečení ústavních záruk samotných. Souvisí to s problémem ústavního soudu, s dělností tohoto soudce nad zákony s iniciativností orgánů oprávněných domáhati se uskutečnění ústavních záruk, zejména kde nejde o takové zásahy, při nichž nápravu zjednávají ústavní činitelé jiní. Zůstanou zajisté »státně-občanským katechismem s heslovitými raženími«⁴⁰⁾ sebe pečlivěji formulovaná

³⁶⁾ Jeho 21členného senátu z 15. 12. 1941 Pres 978/41, Vážný, civ. 18.168.

³⁷⁾ Podle § 17 zák. č. 320/1919 Sb.

³⁸⁾ 349. Další doklady seřazeny u Roučka-Sedláčka 370/1.

³⁹⁾ Sr. k tomu Inž. Karel Michalica »Populace, daně, platy atd.« ve Svobodných Novinách 7. 1. 1947 a »Ještě daně a populační politika« tamže 8. 2. 1947.

⁴⁰⁾ Wittmayer 29.

ustanovení, nebude-li postaráno alespoň o jejich respektování ve všech oblastech právního řádu, když ne o jejich systematické a důsledné provádění.

II. Přehled úpravy v cizích ústavách

Již z hořejší kritiky vyplynuly některé úvahy legislativně politické, které budou později uvedeny systematicky. Budiž však předeslán stručný přehled, jak je věc upravena jinde.⁴¹⁾

Jsou především i novější ústavy, kde toto veřejné právo rodinné⁴²⁾ nedochází pozornosti buď vůbec anebo jsou upraveny jen některé vztahy. V prvé skupině je uvést zejména ústavu rakouskou 1934, italskou, finskou (1919), irskou (1922), rumunskou (1923) a egyptskou (1923). Francouzská ústava z r. 1946⁴³⁾ toliko proklamuje ochranu našich institucí, blíže však neupravuje. Britské ústavní předpisy nemají zvláštní úpravy.⁴⁴⁾ Do druhé skupiny spadá na př. polská ústava (1921)⁴⁵⁾, jednající pouze o dětech (čl. 103), a sovětská, neuvádějící ochranu rodiny a manželství (čl. 122).

Na druhé straně jsou ústavy, jež obsahují pozitivní předpisy o základních institucích veřejného práva rodinného. Chronologicky sestaveny, mají o jednotlivých těchto institucích předpisy tyto ústavy:

a) o manželství švýcarská (1874),⁴⁶⁾ německá (1919),⁴⁷⁾ jugoslávská (1921),⁴⁸⁾ ekvádorská (1929),⁴⁹⁾ španělská (1931),⁵⁰⁾ portugalská (1933),⁵¹⁾ peruánská (1933)⁵²⁾ a brasílská (1934).⁵³⁾ Srovnáme-li s jed-

41) Není to úplný seznam, resp. porovnání všech cizích ústav, nýbrž výběr, daný materiálem, jež jsem měl po ruce.

42) Tak je označuje Giese 319.

43) Schválená referendem 13. 10. 1946.

44) Aktuální byla úprava právního postavení ženy, politická práva byla ženám plně přiznána po první válce světové různými zákony, mezi nimiž je uvést zákon, odstraňující nerovnost pohlaví z r. 1919 (více u Keithe 432).

45) Ponechaná v odd. V. v platnosti ústavou 1935.

46) Čl. 54.

47) Čl. 119: manželství je pod zvláštní ochranou ústavy. Spočívá na rovnoprávnosti obou pohlaví.

48) Čl. 28: manželství je pod ochranou státu, což převzal čl. 21 ústavy z 1931 i čl. 26 ústavy z 1946 s dodatkem, že stát právní poměry manželství upravuje zákonem a dalšími předpisy.

49) Čl. 151, č. 19: ústava zaručuje ochranu manželství.

50) Čl. 43: manželství se zakládá na rovnoprávnosti obou pohlaví a je rozlučitelné za dále uvedených předpokladů.

51) Čl. 12: zřízení rodiny spočívá m. j. na manželství, jež uvádějí i další předpisy čl. 12 ve spojení s pevností rodiny a s výchovou dětí.

52) Čl. 51: manželství je pod ochranou zákona.

53) Čl. 144—146: Rodina, založená nerozlučitelným manželstvím, je pod zvláštní ochranou státu. Co do rozvodu a zrušení manželství, co do vysvědčení před sňatkem a formy uzavření odkazuje se na zákon.

notlivými textacemi znění našeho § 126, vidíme, že jsou si záruky navzájem velmi podobny. Považují při tom za podružné, koho prohláší ústava za garanta, zda stát nebo zákon, ledaže ovšem znamená zvýšenou ochranu, jmenuje-li se při tom zákon ústavní (ústava výmarská a ekuadorská).

b) O rodině: výmarská ústava,⁵⁴⁾ jež má prioritu, nehlédíme-li k preambuli francouzské ústavy 1848. Následuje ekuadorská,⁵⁵⁾ jugoslávská 1931,⁵⁶⁾ španělská,⁵⁷⁾ portugalská⁵⁸⁾ a peruánská.⁵⁹⁾ O poměru našeho § 126 k předpisům těchto ústav platí totéž, co bylo řečeno o ochraně manželství. Výslovný nárok vyhrazuje ovšem ústava výmarská, obsáhlá prováděcí ustanovení k vyslovené zásadě ochrany má ústava portugalská.

c) Mateřství výslovně uvádí zase ústava výmarská,⁶⁰⁾ jugoslávská 1921,⁶¹⁾ polská,⁶²⁾ ekuadorská,⁶³⁾ španělská,⁶⁴⁾ portugalská⁶⁵⁾ a peruánská,⁶⁶⁾ nepřímo též sovětská.⁶⁷⁾

d) Proti naší ústavě navíc uvádějí některé ústavní listiny jako předmět ochrany dětství nebo i mládež, rozšiřující zmíněné veřejné právo rodinné o rozsáhlou další látku. V těchto předpisech se populační snahy projevují zvláště výrazně, když péče o rodinu a o vše, co s ní souvisí, stejně sleduje především zrození a výchování dětí.

Vzory cizích ústavních předpisů zasluhují zde větší pozornosti, poněvadž jde o to, zda také naše budoucí ústava by měla rozšířit ochranu v tom směru.

Výmarská ústava v čl. 120 ukládá rodičům povinnost k výchově dorostu, nad níž bdí státní pospolitosť. Čl. 121 postuluje pro neman-

54) Čl. 119, odst. 2: péče o rodinu je úkolem státu a obcí. Mnohodětné rodiny mají nárok na vyrovnávající péči.

55) Čl. 151, č. 19: ústava zaručuje ochranu rodiny a rodinného majetku.

56) Čl. 21: rodina je postavena pod ochranu státu.

57) Čl. 43: rodina je pod zvláštní ochranou státu.

58) Čl. 11: stát zabezpečuje zřízení a ochranu rodiny; čl. 13 vypočítává prostředky, jimiž se toho má dosáhnouti.

59) Čl. 51: rodina je pod ochranou zákona.

60) Čl. 119, odst. 3: manželství má nárok na ochranu a péči státu.

61) Čl. 27: Do úkolů státu náleží . . . zvláštní péče o matky, což recipoval čl. 24 ústavy 1946: Stát především chrání zájmy matky (následuje výpočet prováděcích opatření). Toto ustanovení nové ústavy je ovšem pod vlivem ústavy sovětské.

62) V čl. 103 ovšem toliko odkazuje na zvláštní předpisy, jež upravují péči o manželství.

63) Čl. 151, č. 19: zákon zajistí ochranu mateřství.

64) Čl. 43: stát poskytne . . . ochranu mateřství.

65) Čl. 13: státu atd. náleží chránit mateřství.

66) Čl. 51: mateřství je pod ochranou zákona.

67) Čl. 122: možnost výkonu (stejných práv jako muži je ženě) zajištěna státní ochranou zájmů matky atd. (U Krále 67 tisk. chyba: ochranu.)

želské děti zákonné vytvoření stejných podmínek, jako mají manželské. Čl. 122 stanoví, že mládež má být chráněna před zanedbáním a že stát a obec mají učiniti potřebná opatření. Polská ústava stanoví v čl. 103, že děti bez dostatečné péče rodičů mají právo na péči i pomoc státu v ústavních mezích. Rodičům může být odňata moc nad dítětem. Zakázány jsou výdělečná práce dětí, noční práce mladistvých v určitých odvětvích a vůbec trvalé zaměstnávání dětí i mládeže v školním věku.

Jugoslavie v staré konstituci 1921 čl. 23 prohlašuje zvláštní ochranu nedospělých při povoláních zdraví škodlivých. Zvláštní péči o malé děti klade ústava zákonodárci na srdce též v čl. 27. Stejně ústava z 1931 v čl. 21 staví děti pod ochranu státu, který je ochráncem zájmů dítěte též podle čl. 24, odst. 3 ústavy z 1946, podle jejíhož čl. 26, odst. 5 mají rodiče naproti dětem nemanželským tytéž povinnosti jako k manželským. Nedospělcům dostává se zvláštní ochrana státu.

Zevrubná ustanovení má též španělská ústava z 1931. Vymezuje (čl. 43) rodičům povinnosti k dětem, na jejich plnění dbá a subsidiárně je k nim zavázán stát. Rodiče mají k dětem nemanželským tytéž povinnosti jako k manželským. Stát poskytne ochranu dětství, bera za svou ženevskou deklaraci práv dětských.⁶⁸⁾ Zvláštní prováděcí ustanovení má ústava ekuadorská, ukládajíc v čl. 151 č. 19 zákonodárci, aby zajistil ochranu dětství a stanovíc, že »v rozpočtu každého roku bude figurovatí úvěr na co nejúčinnější ochranu dětství.

Portugalská ústava vyznačuje se tím, že manželským dětem zaručuje plnost práv, nemanželským jen práva jejich situaci přiměřená (čl. 12, § 2). Státu a místním úřadům náleží (čl. 13, č. 4) usnadňovatí rodičům učební a výchovaci povinnost k dítkám a (č. 5) učiniti všechna opatření k zábraně mravní zkázy. Peruánská ústava prohlašuje v čl. 52 ochranu fysického, duševního i morálního zdraví dětí za prvořadou povinnost státu. Stát chrání právo dítěte na rodinný život, na výchovu, na směr jeho povolání a na obsáhlou podporu, je-li opuštěno, nemocné nebo v neštěstí. Provádění svěří stát vhodným technickým organismům. Sovětská ústava zajišťuje státní ochranou též zájmy dítěte, a to v souvislosti s jeho narozením (čl. 122).

Souhrnem lze říci, že péče o vzrůst národa se ve většině moderních ústav neomezuje na ochranné předpisy o manželství, rodině a mateřství, nýbrž rozšiřuje se o děti, jednak malé, jednak však i starší, až se vyslovuje i ochrana mladistvých.

⁶⁸⁾ Více o ní str. XXX. t. čl.

III. Úvaha legislativně politická

Dosavadní vývody měly připravit půdu pro úvahu, zda a které instituce či poměry mají být v připravované ústavě chráněny a co by měly předpisy tuto ochranu zaručující obsahovat a jak by měly být stylisovány (ad IV.).

Především otázka zásadní, má-li být při ceně, jejíž pochybnost byla nadhozena při kritice § 126, vůbec pamatováno na poměry rodinného práva v ústavě. Jde o otázku širší, zda totiž má smysl pojímatí do ústav předpisy tohoto druhu nebo i o t. zv. právech občanských.⁶⁹⁾

I kdybychom přijali krajní stanovisko, že totiž ustanovení tohoto druhu nemají významu ani jako závazná směrnice zákonodárství, natož jako omezení moci výkonné, přece pro jejich pojetí do ústavy mluvjí závažné důvody. Není to jen slavnostní roucho, ve které se jeví tyto instituce přioděny, není to jen zdůraznění významu, který jim právní řád přikládá. Mohla by to být skutečná, obecným zákonodárcem nepřekročitelná hradba, za kterou by tyto základy státu odolávaly nepříteli některé doby, pokud by se pokusila své záporné stanovisko k nim projevit normativní formou. Záleželo by jen na bdělosti a účinnosti příslušné ústavní kontroly.

Za předpokladu, že se obsah ústavní listiny stane obecným majetkem každého občana,⁷⁰⁾ rozšířila by se vědomost o důležitosti těchto institucí, pronikla by do nejšířších vrstev, kam znalost předpisů speciálních nemůže dosáhnouti, a působila by na obecné zvýšení vážnosti těchto institucí.⁷¹⁾

Ačkoli platí dosud plurimae leges pessima civitas, stejně jako lex imperat, non cogitat, ačkoli by se měla ona ustanovení omezit obsahem⁷²⁾ i formou, soudím, že mají být do ústavy pojata.

Předně se nabízí otázka, zda má být ústavně chráněno manželství. Nejen proto, že v některých ústavách⁷³⁾ a v některých hlasech theorie⁷⁴⁾ i judikatury⁷⁵⁾ se prohlašuje manželství za základ rodiny,

69) Nejnověji na ni odpovídá kladně čl. 5 resoluce mezinárodního kongresu demokratických právníků v Paříži; sr. též článek E. Řeháka v Lidové Demokracii ze dne 5. listopadu 1946.

70) Sr. čl. 148, odst. 3 výmarské ústavy: každý školák obdrží při ukončení školní povinnosti výtisk ústavy.

71) Sedláček 41: »Sociologicky řídí se společnost více právním řádem než autonomní morálkou.«

72) Rauchberg 138: »Práve opomíjí ústava pustiti se do souvislostí mezi ... rodinným právem.«

73) Výmarské a portugalské.

74) Sedláček 9 ns., Svoboda 21, Anschütz 493, Giese 320, Mikulová 166.

75) Vážný, civ. 18.168: manželství a rodina jsou základními pilíři státního zřízení.

nýbrž i proto, že naopak některé ústavy,⁷⁶⁾ ustanovujíce o rodinném právu veřejném, opomíjejí manželství, a že zejména — pokud jsem podle nynějšího⁷⁷⁾ stavu projednávání věci ústavním výborem naší konstituanty informován — návrh na novou úpravu látky vtěsnané dosud do § 126 zní asi takto: »Stát je povinen ochraňovati mateřství a rodinu, jakož i pečovati o matky, děti a mládež.« Tedy nikoli manželství.

Důvody tohoto opomíjení mohou býti několikeré. Předně může se vycházeti z předpokladu, že není rodiny bez manželství, takže ochrana rodiny zahrnuje v sobě ochranu manželství. Pozorujeme skutečně, že stylisace většiny ústavních předpisů vychází z tohoto předpokladu,⁷⁸⁾ i když vypočítává obě tyto instituce. Vycházejí z něho i úvahy theoretické,⁷⁹⁾ ale není dán bezpodmínečně vždycky. Věta »není rodiny bez manželství« platila by zajisté tehdy, kdybychom za rodinu pokládali právě jen to, co obecný zákoník občanský, podle jehož § 40 »rodinou rozumějí se prarodiče se všemi svými potomky« a podle jehož § 44 »rodinné poměry zakládají se smlouvou manželskou«. Ale sám tento zákoník⁸⁰⁾ užívá výrazu rodina kromě pro souhrn manželských pokrevních příbuzných také pro pouhé faktické pokrevní příbuzenství, na př. pro poměr mezi nemanželskou matkou a jejím dítětem, a konečně, i když právě tohoto výrazu nepoužívá, klade občanský zákoník i jiné předpisy⁸¹⁾ příbuzenství na roveň také soužití osob žijících ve společné domácnosti. Avšak hledíc na definici zmíněných předpisů, znamená výraz rodina pro oblast práva soukromého toliko rodinu založenou řádným manželstvím. Pro oblast práva veřejného význam výrazu rodina byl různými speciálními předpisy z oborů daňových a sociálně politických daleko rozšířen přes meze rodiny toliko manželské (rodiny v užším smyslu) a zahrnuje i jen faktické spoluzití ve společné domácnosti, tak zejména konkubinát a faktickou pokrevní rodinu z něho vzešlou. Tomu odpovídá také obecné právní cítění, které rodinu zřejmě neomezuje na výklad, podaný v §§ 40 a 44 obč. zákoníka.

Pak sice ústavní ochrana rodiny zajisté nemá býti omezena jen na rodinu — snad nezcela přesně řečeno — manželskou, ale na druhé straně se oba pojmy nekryjí a není tedy ochrana manželství dána

76) Polská a sovětská; španělská má sice předpisy o manželství, ale další zvláštní ochrany mu nedává.

77) Únor 1947.

78) Sedláček 11 ns. směšuje obě instituce při posuzování jejich resultátů pro etický i populační význam. Též Lauschmann 375.

79) Svoboda 9. Sr. zejména též důvodovou zprávu vládní k § 126: manželství a rodina — tyto nejpevnější základy zdravého vývoje státního.

80) V dalším sledují vývoje Roučka-Sedláčka 350.

81) Podrobnosti u Roučka-Sedláčka 350.

již tím, že je chráněna rodina. Mohlo by se ovšem namítnouti, že kdežto rodina se nějaké všeobecně⁸²⁾ vyslovené ochraně netěší, věnuje právní řád značnou pozornost manželství, chráně je před ukvapeným uzavíráním požadavkem formy a jiných náležitostí, před libovolným uvolněním nebo rozvázáním manželství, mimo jiné složitým řízením rozlukovým, resp. rozvodovým, a poskytuje mu proti zásahům zvenčí ochranu trestní (bigamie a cizoložství).⁸³⁾

Z toho by vyplývala po případě zbytečnost další ochrany. Ústavodárce zřejmě počítá s právní ochranou manželství, zde však jde o ochranu ústavně právní. Přes skeptická mínění o významu této ochrany soudím, že přece jen má význam proti pozdějším pokusům otrástit manželství, pouhým neústavním zákonem.

Konečně by tu byl výklad, že se některým manželství zdá instituci překonanou sociálním, hospodářským a politickým vývojem, takže by si nezasluhovala další ochrany ústavní. K tomu sluší uvésti toto: Ač tato úvaha je psána především se zřetelem na populační problém, nemůže se uzavřítí ethickému⁸⁴⁾ významu rodiny. Tento význam tkví v řadě kladných vlastností, jež se vyvíjejí jednak ve vzájemném poměru rodičů, jednak mezi rodiči a dětmi, jednak ve vzájemném poměru dětí. Jen jako hlavní uvádím smysl pro pospolitost, jež znamená u rodičů značnou obětavost, nejen hmotnou, nýbrž také co do sil, času, zálib a jiného. Soudím však, že jen rodina, ve které jsou svými normálními funkcemi zastoupeni oba rodiče,⁸⁵⁾ může splnití úkoly, které s její výchovnou hodnotou spojujeme. Podle zkušenosti bývá tak kvalifikována jen rodina, jejíž stabilita je zajištěna, tedy rodina založená manželstvím. Toliko tato rodina může se zpravidla rozpadnouti teprve tehdy, když došlo k rozvázání právního svazku, na němž spočívá, totiž manželství. Naproti tomu rozvázání pouhého spoluzití v domácnosti, pouhé faktické rodiny, může nastati i jednostranně, kdykoli jeden z rodičů rodinu opustí.

I když i o takovou rodinu má být právním a vůbec sociálním řádem pečováno, ano dokonce intenzivněji než o rodinu manželskou, přece jen bude to nákladná péče kurativní,⁸⁶⁾ kdežto péče o rodinu založenou manželstvím je především profylaktická, t. j. právní řád se má postarati, aby taková rodina měla podmínky, aby vzkvétala ze svých vlastních sil. Zakládání a trvání takovýchto rodin jeví se proto více žádoucí, a péče o manželství jako zcela aktuální pro právní, so-

82) Porůzná ustanovení uvádí Mikulová 166.

83) Sr. Schráníl-Janka 349, pro výmarskou ústavu Giese 320.

84) Sedláček 17/18 uvažuje ještě o kulturním významu rodiny jakožto samostatném výsledku rodinného života.

85) Sedláček 11.

86) Sedláček 15.

ciální a hospodářský řád. Proto náš právní řád chrání rodinu zpravidla nikoli přímo, nýbrž tím, že s manželstvím, resp. se zrozením dětí v manželství spojuje pro ty, kdo jsou zde silnějšími partnery (manžel, rodiče), povinnosti.⁸⁷⁾

Jako reakce⁸⁸⁾ na dřívější absolutní nerozlučitelnost katolických manželství vznikaly oprávněné zajištěné snahy reformní, jež se uplatnily v zákoně č. 320/1919, jenž se nazývá proto též zákonem rozlukovým. Vzájemné působení obecného citění a tohoto činitele institucionálního⁸⁹⁾ mělo za následek, že za první republiky manželství se pokládalo zásadně za rozlučitelné. V intencích právního řádu a spořádaného státu je však právě naopak zásada nerozlučitelnosti manželství a toliko ve výjimečných, nevyčísitelně patologických případech smí býti manželství rozlučeno.⁹⁰⁾ To není tak proti intencím rozlukového zákona, ale byla to zejména praxe, která až do uvedeného již rozhodnutí⁹¹⁾ počínala si zde jinak. Vedl k tomu přílišný zřetel k zájmům jednotlivce, který umožňoval, že nezřídka za cenu rozbití rodin a za obětování výchovy dětí byla manželství rozlučována.⁹²⁾ To byl ovšem zřetel vyplývající z myšlenkového a citového dědictví liberalismu. Již zmíněné rozhodnutí (1941) se z jeho zajetí vymanilo⁹³⁾ a tím více musí akcentovati zásadní nerozlučnost stát jako je náš, v němž sobecké zájmy jedinců mají ustupovati zájmům celku. Mezi těmito jedním z vrcholných je péče o potomstvo.

Proto se má těšiti zvýšené ústavní a v důsledku toho i jiné ochraně především manželství, z něhož tu jsou děti.⁹⁴⁾ Nejde tolik o ochranu manželství bezdětného, o němž možno říci, že se v jednom ze základních cílů potkalo s nezdarem. Naopak postulovati na př. zde ztížení rozlučitelnosti nebo dokonce nerozlučnost bylo by právě proti populačním zájmům, když se bezdětní manželé mohou pokusit o rodinu v manželství jiném.

Podobně jako u nás, prošla instituce manželství ještě příznačnějším vývojem názorovým v zemi, která si při gigantických změnách so-

87) Sr. Tůma 115/6.

88) K dalšímu sr. Sedláček 23/4.

89) Sr. Sedláček 41.

90) Sedláček 41/2.

91) Vážný civ. 18.168.

92) Sedláček 29.

93) V důvodech m. j. uvádí, že »každý stát právní má eminentní zájem, aby základ státního zřízení, manželství a rodina, byl zdravý a pevný. To předpokládá především, aby byl manželský svazek trvalý a pokud možno nerozlučitelný.« Vliv cit. Sedláčkova spisu je z nich dobře patrný.

94) Proto označuje čl. 119 výmarské ústavy manželství za základ udržování a rozmnožování národa, čili za »podstatný moment pro účely populační politiky«. (Protokoly ústavního výboru 377, cit. podle Giese 320.)

ciálních mohla dovoliti pokusnictví s podobnými hodnotami. V Sovětském svazu byly integrální směry, které postulovaly uvolnění pohlavních vztahů mezi občany⁹⁵⁾ a i oficiální synthesa různých názorů vyznívala v ten smysl, že až do zásadní změny v r. 1944 bylo sice manželství institucí právním řádem uznávanou, ale nikterak favorisovanou. Projevovalo se to ve dvou směrech: uznáván byl jednak konkubinát, t. j. neregistrované pohlavní společenství čili »sňatek nelegitimní«,⁹⁶⁾ jednak rozluka manželství, umožněná dekretem z 19. 7. 1917, byla až do r. 1944 pouhou formálností, pouhým administrativním vyhověním žádosti rozlučujících se manželů bez uplatňování, neřku-li zkoumání důvodů.⁹⁷⁾

Změna názorů, vyvíjejících se v té věci v SSSR, již v posledních letech před druhou světovou válkou, vedla k tomu, že manželství bylo stále více a více považováno za povinný základ rodiny⁹⁸⁾ a že posléze došlo k dekretu předsednictva Nejvyššího sovětu z 8. 7. 1944. Znamená v obou uvedených směrech radikální obrat. Odnímá totiž prakticky ochranu konkubinátu⁹⁹⁾ a podstatně omezuje rozlučitelnost manželství tím, že požaduje pro rozluku vážné důvody, jež posuzuje nyní soud.¹⁰⁰⁾ Uznává se, že »manželství není soukromou věcí jednotlivce«¹⁰¹⁾ a že »vstup do zákonem neupravených vztahů vyjadřuje jenom nerozmyšlené, lehkomyšlné vztahy k manželství a rodině«. ¹⁰²⁾ I když v ústavě samé se manželství neuvádí, obnovuje právní řád SSSR jeho význam.

Uvážíme-li toto vše, a též význam instituce manželství při posuzování otázek statusových, což je zase důležité s hlediska veřejnoprávního,¹⁰³⁾ nemůžeme než naléhavě trvat na tom, aby při výpočtu institucí chráněných ústavou bylo uvedeno manželství.

Všechny ústavy, pokud se rozhodly dbáti zvláště institucí rodinného práva, věnují výslovné ustanovení rodině. Výjimku činí (viz shora) ústava polská a sovětská. Pokud jde o tuto, netřeba v tom spatřovati nepříznivý postoj sovětského zákonodárství k rodině. Stylistice čl. 122 ústavy SSSR zdá se ovšem nasvědčovati tomu, že stát především sebe pokládá stále ještě za povolána, aby chránil zájmy matky a dítěte. Proti této tendenci, která v prvních dobách porevolučních se snažila

95) Sr. Jiří Beneš 53.

96) Sverdlov 24.

97) Sverdlov 35.

98) J. Beneš 51.

99) Sverdlov 24.

100) Sverdlov 35.

101) Sverdlov 16.

102) Sverdlov 27.

103) Sr. enunciát rozh. Vážný civ. 18.168.

omeziti vliv rodiny¹⁰⁴) a která vyvolávala reakci jinde,¹⁰⁵) nutno ovšem zjistiti, že i zde došlo v posledních letech k stejné změně veřejného mínění jako v poměru k manželství. Sovětský svaz snaží se upevniti rodinu,¹⁰⁶) ve které se spatřuje »základ normální a zdravé výchovy dětí«, »buňka, o kterou se může (SSSR) opřítí, která je schopna jej udržeti«,¹⁰⁷) a nikoli jen činitel populační.¹⁰⁸)

K tomu, co bylo řečeno shora o rodině v souvislosti s manželstvím, bylo by ještě dodatí, že pro její ústavní ochranu mluví ještě i její — již zmíněná — primární funkce¹⁰⁹) pro existenci státu.¹¹⁰) Zvláštní postavení má rodina v ústavě portugalské přiznáním zvláštního práva politického, totiž volení farnostních rad, jež ovšem vykonává hlava rodiny.¹¹¹)

Myslíme-li na mateřství, t. j. na poměr matky k dítěti,¹¹²) představujeme si je izolovaně od rodiny, ale normální a zdravý zjev je, že k mateřství dochází v rodině manželské. Mateřství, narození dítěte, je to také, co rodinu vlastně tvoří.¹¹³) Proto ochrana rodiny znamená především ochranu mateřství.¹¹⁴)

K mateřství však dochází i mimo tuto rodinu a takové mateřství vyžaduje na celku, jenž tu má zpravidla za úkol nahraditi péči otcovu, mnohem větší pozornost. Poněvadž při mimomanželském mateřství je daleko větší ohrožení jak matky, tak dítěte, je nutno postavití pod zvláštní ochranu ústavy mateřství jako takové, t. j. nezávisle na rodině.¹¹⁵) Takovýto základní předpis je na místě ze dvou důvodů. Jednak »není v předpisech o mateřství nikde výslovně uveden veřejný státní zájem populační na rození dítek«, a »ženy by z něho mohly čerpati přímo práva na veřejnou pomoc, podporu a právní ocenění své mateřské funkce ve společnosti«. ¹¹⁶) Dále je těhotenství a mateř-

104) Sr. též Sedláček 9, J. Beneš 53/54.

105) Sr. Anschütz 494, Bühler 110.

106) Sr. úvod k cit. dekretu z 8. 7. 1944 »Péče . . . o posílení rodiny jevila se vždy jedním z nejdůležitějších úkolů sovětského státu.«

107) Sverdlov 16.

108) Prakticky se to ovšem zatím projevuje — nehledíme-li k podpoře mateřství — toliko po stránce daňové a zaopatřovací, sr. Sverdlov 21 ns.

109) Sedláček 10 a 15.

110) Sr. Jahrreis 99.

111) Cl. 17, § jediný.

112) Sr. Giese 320: »mateřství jakožto pospolitost matky a dítěte je nejmenší pospolitostí ve státě.«

113) Sedláček 11 právem pohlíží na rodinu bezdětnou jako na stav patologický.

114) Tůma 115: Většina ustanovení rodinného práva směřuje přímo nebo nepřímo k ochraně mateřství. Též 116.

115) Péče se obrací stejnou měrou k matce v těhotenství, porodu, šestinedělí a kojení, jako k plodu a kojenci, po př. batoleti.

116) Mikulová 76, kde nutno opravití citaci § 126.

ství podle platných předpisů druhdy příčinou horšího právního postavení ženy než muže.¹¹⁷⁾

Všeobecně vyslovená ústavní ochrana mateřství ovšem může býtí mnohoznačná. Může znamenati ochranu poměru matky k dítěti,¹¹⁸⁾ zpravidla však se tím míní ochrana osoby matčiny v době, kdy mateřství jakožto stav na ni fyziologicky i jinak nejvíce působí, tedy v době těhotenství, porodu, šestinedělí a kojení.¹¹⁹⁾ Tato ochrana je jednak normativní, spočívajíc v oněch předpisech právního řádu (zejména v sociálním sektoru), které mají usnadniti situaci matky, zejména výdělečně činné, jednak organizační, zakládajíc se na soustavě různých zařízení, jež pečují o matku a dítě (poradny, porodnice, útulky, jesle atp.).¹²⁰⁾ Některé ústavy ochranu v tomto směru také exemplifikují, uvádějíc jednotlivé její prostředky,¹²¹⁾ jiné výslovně poukazují na zvláštní předpisy¹²²⁾ nebo na přiměřené organizace.¹²³⁾ Pozoruhodné jest pojištění v mateřství, zakotvené přímo ve výmarské ústavě,¹²⁴⁾ a jež zdůrazňují i naše odborné kruhy,¹²⁵⁾ a pak podpory v mateřství a výhody mnohohoděným matkám, jež poskytuje zejména Sovětský svaz.¹²⁶⁾

Vším způsobem má mítí ústavně vyslovená ochrana mateřství ten význam, že stát se tím zavazuje v rámci svých možností provésti v zákonodárství i v organizaci sociální politiky vše, aby mateřství podporil.¹²⁷⁾

Ochrana mateřství znamená ovšem též ochranu dítěte a prakticky v sobě ochranu dětí nejmenších zahrnuje. Proto některé ústavy mluví o matce a dítěti jedním dechem.¹²⁸⁾ Poněvadž však potřeba ochrany ať v oblasti zákonodárství, ať na praktickém poli přesahuje u dětí daleko dobu, kdy ještě je možné mluvití o dítěti v souvislosti s mateřstvím, jeví se vhodnějším ústavně zabezpečiti i ochranu dětství či dítěte, resp. mládeže.

K hořejšímu přehledu cizích ústav bylo by dodati, že značná část předpisů, ochraňujících rodinu, působí k ochraně dítěte, jenže nejvíce je jí zase třeba tam, kde se setkáváme ve společnosti s dítětem bez

117) Mikulová 75 s doklady tam uvedenými.

118) Sr. Mikulová 73, Rouček-Sedláček 791.

119) Sr. Tůma 115, Schranil-Janka 349.

120) Tůma 129/130, Rauchberg 138, Giese 320.

121) Sovětská a podle ní jugoslávská 1946.

122) Polská.

123) Peruánská.

124) Čl. 161.

125) Tůma 209.

126) Sr. Sverdlov 12 ns., 16 ns.

127) Rauchberg 138.

128) Tak ekvádorská, jugoslávská 1921 i 1946, španělská.

rodiny, resp. kde nutno hájiti jeho zájmy proti zájmům rodičů. Ochra-
na dítěte může se projevit na př. zmařením rozluky, zamýšlené rodiči.
Podle toho možno předpisy na ochranu dětství rozdělití do dvou roz-
dílných kategorií. V první se počítá s dětmi v péči rodičů a vyčerpá-
vají se tyto předpisy zpravidla v příkazech a zákazech adresovaných
rodičům. Stát na tuto péči dozírá a k dětem přejímá nanejvýš subsi-
diární závazek pečovati o ně, selže-li jeho donucení u rodičů. V druhé
skupině jde o děti mimo rodinu, a tu bývá nutné stanovití primární
závazky státu a postarati se o jejich technické provádění.

Rodina je první společností,¹²⁹⁾ ve které se jednotlivec ocitá, a je
nasnadě snaha vyrovnati slabost jeho postavení v ní, danou fyziologicky,
co nejsilnější ochranou. Právní řád, zejména též náš, vychází ze socio-
logického poznatku, že o blaho dítěte, zvláště v útlém věku, je nej-
lépe postaráno v rodině. Úprava tohoto postavení dítěte u nás je
obsažena ve všeobecném zákoníku občanském,¹³⁰⁾ především v rubu
»práv dítěte«, t. j. v moci rodičské (§§ 139—145), jež jako líc ukazuje
právo dítěte na výživu a výchovu. Naše ústava se o dětství
nezmiňuje. Význam rodinné výchovy podtrhává ústava peruánská,
která stanoví, že stát chrání právo dítěte na rodinný život.¹³¹⁾

Byly ovšem názory, podle kterých výživu a výchovu dětí úspěšněji
než rodina mohl obstarávati stát. Někteří vykladači ústavy výmarské,
kde zase po první ústavně se zaručovalo rodičům právo výchovy dětí
jakožto právo přirozené (čl. 120), spatřovali v tomto ustanovení obranu
proti těmto radikálním směrům, které chtěly »výchovu mládeže učiniti
věcí státu za zrušení práva rodičského.«¹³²⁾ Leč pokusy o prak-
tické uskutečnění výchovného monopolu státu, prováděné v SSSR,
setkaly se s nezdarem,¹³³⁾ a proto novější sovětské zákony vrátily se
k rodině jakožto nejvhodnějšímu výchovnému činiteli a »myšlenkou
založení a podpory silného svazku rodičů s dětmi jsou proniknuty vše-
chny konkrétní předpisy sovětského rodinného práva«, stejně jako
zvláštní důraz se klade, aby »stát zabezpečil člověku radostné dětství
v rodině.«¹³⁴⁾

Základními právy, která ústavy, zabývající se právem rodinným,
zaručují dítěti, jsou rovněž výživa a výchova. Někde¹³⁵⁾ k tomu při-
stupuje ustanovení, že děti mají naproti rodičům právo dědití, jinými
slovy v některých ústavách je zakotven institut nepominutelného dě-

129) Sr. Giese 319, jinak Grasserie 406 ns.

130) K dalšímu sr. Rouček-Sedláček 729 ns.

131) Čl. 52.

132) Anschütz 494, Bühler 110.

133) Sr. Jiří Beneš 53.

134) Sverdlov 36.

135) Ekuadorská, čl. 151 č. 19, částečně i portugalská, čl. 13 č. 3.

dice. Vedle práva na výživu se jinde¹³⁶⁾ zdůrazňuje ještě právo dětí na pomoc rodičů, kdežto právo obdržeti od rodičů vyučování¹³⁷⁾ se zajisté rozumí ve výchově.

Potřeba ochrany dítěte se ovšem mnohem více pocituje tam, kde jde o jeho posici mimo rodinu. Přicházejí tu v úvahu předně děti nemanželské čili přirozené, ale i děti manželské (legitimní), jež byly z nějaké příčiny zbaveny ochranného pláště rodiny, nebo kde rodina svou úlohu neplní nebo nemůže plniti. Ve všech těch případech je dán podnět k intensivnější ochraně dítěte jak normativní, tak organizační, na ně míří také právní řád ustanoveními různé úrovně, zejména i ústavních listin. Zavadaly podnět i k tomu, že se utvořila mezinárodní organizace k ochraně práv dítěte,¹³⁸⁾ při čemž je významné, že španělská ústava z 1931 výslovně uznala zásady této organizace.¹³⁹⁾ Jsou obsaženy v Prohlášení práv dítěte čili v Ženevské deklaraci.

Text deklarace (přeložen z angličtiny) zní:

- I. Dítěti musí býti dány prostředky, potřebné pro jeho normální vývoj, jak hmotně, tak duševně.
- II. Dítě, jež je hladové, musí býti živeno, dítě, jež je nemocné, musí býti ošetřováno, dítěti, jež je zanedbané, musí se pomáhati, zločinné dítě musí býti napravováno, a sirotku a dítěti opuštěnému musí býti poskytnuta zajištění a opora.
- III. Dítě musí v první řadě obdržeti pomoc v dobách nouze.
- IV. Dítě musí býti učiněno způsobilým vydělávati si svou výživu a musí býti chráněno před vykořisťováním jakéhokoliv druhu.
- V. Dítě musí býti vychováno u vědomí, že jeho schopnosti musí býti věnovány službě jeho bližních.

Srovnáme-li tato více méně programatická hesla na př. s naším občanským zákoníkem, vidíme, že v č. I. a II. prvá věta jsou kryta právem (manželského) dítěte na zaopatření a výživu, a v č. IV. prvá věta a v č. V. právem na výchovu, v čemž je podle legálního výkladu výchovy zahrnuta i péče o nemocné dítě (§ 139 o. z., § 99 osnovy), takže společnost má na starosti prakticky děti zanedbané, zločinné, osiřelé a opuštěné, bez dozoru. Pomocí v nouzi (distress) rozumí se opatření v nouzi, v tísní jako zjevu hromadném, pohromách různého druhu. Ochrana před využíváním je více než jedno století předmětem sociálně politických zákonů v různých zemích. Nápadné je, že Prohlášení nevysslovuje rovnoprávnost dětí nemanželských s manželskými.

136) Španělská 1931, čl. 43 (asistir).

137) Tatáž ústava tamže, portugalská, čl. 13 č. 4, sr. též čl. 149 brasílské.

138) »Mezinárodní unie pro blaho dítěte« (International Union for Child Welfare), sr. její stanovy, čl. 1.

139) Čl. 43 i. f.

V této úvaze nelze uváděti předpisy, jimiž stát bdí nad rodičskou péčí o dítě¹⁴⁰⁾ nebo jimiž ji podporuje či nahrazuje, aniž předpisy, jimiž se o hořejší patologické případy dětství stará. Stejně je mimo její rámec rozváděti způsoby organizační péče.¹⁴¹⁾ Pokládám však za správné, aby i o nich se ústava programaticky zmínila, ať již v souvislosti s rodinou, ať s předpisy o učení, resp. vyučování. To tím spíše, že není posud v oboru práva veřejného jednotného zákona o ochraně dětí.¹⁴²⁾

Naproti tomu se chci dotknouti problému ústavní úpravy postavení dětí nemanželských. Problém jejich postavení ve společnosti má ovšem mnoho aspektů,¹⁴³⁾ a je i po technické právní stránce příliš složitý, než abych se jím zde mohl zabývat. Nemohu než vyjmouti otázku, zda má být řešen v ústavě.

Náš právní řád, občanským zákoníkem počínaje, zaujímá — přes pronikavé reformy první novely z r. 1914 — stanovisko, že »nemanželské děti nemají stejných práv jako děti manželské« (§ 155). Tím sice nemá být stanovena zásada diskriminace nemanželského dítěte, ale ovšem má být konstatováno, že tomu tak je.¹⁴⁴⁾ Ani osnova čl. občanského zákona nezaujímá zásadně jiného stanoviska, určujíc (§ 131), že právní postavení dítěte manželského má nemanželské dítě naproti matce, jejíž dívčí jméno rodinné odbrzí, a jejím příbuzným, nikoli tedy naproti otci.

Legislativně politickými póly naší úvahy jsou kladný význam manželství, v jehož důsledku trváme na podržení jeho ústavní ochrany, na jedné straně, a skutečnost, že i nemanželské děti jsou kvantitativním přínosem národnímu celku, jehož jakost¹⁴⁵⁾ může stát svou péčí zvýšiti, na druhé straně. Pro řešení otázky je poučná opět ústava výmarská, která jednak vyslovuje zvláštní, dokonce ústavní, ochranu manželství (§ 19), jednak stanoví (čl. 121), že »nemanželským dětem mají být zákonodárstvím vytvořeny stejné podmínky pro jejich tělesný, duševní a společenský vývin jako dětem manželským«.¹⁴⁶⁾

140) Sr. Tůma 10/11, 65 ns.

141) Sr. Tůma 129 ns.

142) Sr. Tůma 119 a na př. britský Children and Young Persons Act, 1933 (Phillips 423).

143) K sociologickému sr. na př. Nechamkise.

144) Rouček-Sedláček 791, dále § 164—171 o. z. a výklad i literatura uvedena u cit. pořadatelů komentáře 835 ns.

145) Sedláčkovo stanovisko 13, že »děti nemanželské jsou sociálně méně účelnými a že je musíme považovati za méně žádoucí«, potvrzuje Nechamkis 202: »značný počet nemanželských dětí pochází od fyzicky nebo psychicky méněcennějších rodičů, což zhoršuje jejich celkový průměr.«

146) Podobně též ekuadorská ústava, čl. 151, č. 19 i. f.

Diskriminace, k níž dochází nejen v právním řádu, nýbrž i v sociálním hodnocení (vážnosti) u dětí nemanželských, podporuje sňatečnost a tedy manželství potud, že jak ukazují výsledky šetření v tomto směru,¹⁴⁷⁾ je u dětí nemanželských značné procento dětí vlastně jen předmanželských, předsňatečných. Ještě více na sňatečnost působí obavy, že by se dítě nemanželsky počaté narodilo mimo manželství. Působí tedy méně příznivá posice nemanželských dětí příznivě na manželství.¹⁴⁸⁾ Je nasnadě, že s absolutním zrovnoprávněním nemanželských dětí by přestal tlak na uzavírání manželství v uvedeném směru, a zákonodárství, podporujíc posici nemanželských dětí, porušovalo by závazek k ochraně manželství.

Ježto i osnova čl. občanského zákona uznává disparitu nemanželských dětí, bylo by nějaké ústavní prohlášení naprosté rovnosti jejich s dětmi manželskými v tak příkrém rozporu s ostatním právním řádem, že by bylo respektováno ještě méně, než dosavadní ústavní zásady a vedlo by tak spíše ke zdiskreditování ústavních předpisů.¹⁴⁹⁾ Proto také výmarští ústavodárci formulovali čl. 121, který byl jimi samými vložen,¹⁵⁰⁾ dosti nevýrazně, takže se jeví jako pouhá směrnice příštímu zákonodárství, zejména ovšem občanskému zákonu, aby dbal zájmů nemanželského dítěte. Nedošlo jím k soukromoprávnímu zrovnoprávnění a tedy snad k nějaké bezprostřední změně předpisů soukromého práva rodinného.¹⁵¹⁾ Důsledným prováděním této direktivy bylo by ovšem k značnému setření rozdílu došlo.¹⁵²⁾ Během projednávání čl. 121 byly ve výmarské konstituanci podány některé dále jdoucí návrhy¹⁵³⁾ na vyrovnání rozdílu mezi oběma druhy dětí, ale byly odmítnuty. Myslím, že právem, ježto, jak případně dovozuje Pötzsche,¹⁵⁴⁾ »zákonodárství nemůže odstraniti skutečnost škodlivou pro tělesný, duševní i společenský rozvoj, že dítě bylo zrozeno mimo manželství. Jeho

147) Sr. Nechamkis 193.

148) Otázka, zda je mravné, uzavírá-li se manželství po př. jen pod tímto tlakem, nemůže zde býti řešena.

149) Neznám ústavy, kde by byla tato nebo podobná zásada vyslovena. V portugalské je naopak vyjádřena zásada disparity (čl. 12, § 2), v jugoslávské 1946 se stanoví rovnoprávnost toliko co do povinností a závazků, jež mají rodiče — tedy i nemanželský otec — k dětem narozeným mimo manželství, nikoli tedy v ostatních směrech. Podobně ve španělské 1931, čl. 43.

150) Giese 323.

151) Sr. Anschütz 496, Giese 323.

152) Sr. Bühler 110.

153) a) nemanželské dítě nese jméno otcovo a je rovno manželskému dítěti;
b) nemanželské děti mají právo na jméno otcovo a jsou rovny manželským dětem;
c) nemanželské dítě má stejné právo na výživu, výchovu a dědictví k otci a matce jako manželské děti. (Cit. podle Pötzsche 423.)

154) 422.

úkolem je však, aby v rámci svých možností působilo k vyrovnání rozdílů.«

I když pojetí ochrany nemanželských dětí do ústavy nemusí nutně kolidovati¹⁵⁵⁾ s ochranou manželství, je třeba formulovati věc obezřetně a spíše jako poukaz zákonodárci, reformujícímu zákon občanský a jiné právní předpisy.

V souvislosti s ochranou dětství uvádějí některé ústavy¹⁵⁶⁾ také ochranu mládeže, osob mladistvých. Jde arci o členy národního společenství, jejichž zvláštní povaha zajisté vyžaduje si zvláštního zřetele právního řádu. Právní řády civilisovaných zemí, i když nevyšlovyly této ochrany ústavně, pamatují na ni tu celkovými¹⁵⁷⁾, tu jednotlivými předpisy. Důvodem ochrany je tu nejen starost o budoucnost národa, nýbrž i o to, že jde o »slabé v lidské společnosti«. Je to důvod, pro který tytéž anebo jiné ústavy¹⁵⁸⁾ vyslovují ochranu lidí slabých vůbec, vypočítávajíce někdy jejich druhy. U ochrany mládeže padá populační zřetel na váhu, u ostatních nikoli, přesahovaly by proto další úvahy rámec našeho zkoumání. Netřeba se přirozeně uzavíratí tomu, aby podobná ochrana, jako je na př. v ústavě španělské z r. 1931, byla vyslovena.

IV. Návrh ústavního předpisu

Na základě hořejších zjištění a úvah pokusím se o vyjádření vhodné ochrany, postupuje tak, že nejprve uvádím návrh zákonného znění a pak jeho odůvodnění:

»(Ochrana rodiny a dětí.)

- (1) Stát je povinen chrániti a podporovati manželství, rodinu a mateřství, děti a mládež jak vydáváním předpisů, tak zřizováním, udržováním a podporou zařízení (ústavů a pod.), aby bylo zlepšeno zejména též postavení dětí nemanželských.

155) Anschütz 496, Bühler 110, Wittmayer 51.

156) Tak výmarská, čl. 122: »Mládež nutno chrániti před vykořisťováním, jakož i před mravním, duševním nebo tělesným zanedbáním. Stát a obec mají učiniti potřebná opatření. Jugoslávská 1921, čl. 23, pečuje o zvláštní ochranu nedospělců při povoláních škodlivých jejich zdraví, táž ústava 1946, čl. 26, je širší: nedospělým dostává se zvláštní ochrany státu. Polská 1921, čl. 103, má zákaz, resp. omezení výdělečné práce.

157) Viz britský zákon, cit. str. XXX t. čl., pozn. X., a německý »zákon o blahu mládeže« (Jugendwohlfahrtsgesetz) z 1922.

158) Preambule francouzské ústavy 1946: ochrana starých pracovníků; jugoslávská 1921, čl. 27: do úkolů státu náleží . . . péče o staré lidi; španělská 1931, čl. 43: stát poskytne pomoc nemocným a starým.

(2) V soulad s touto zásadou buďtež uvedeny bez průtahu právní předpisy, zejména rodinné, sociální, pracovní, zdravotní, daňové a poplatkové, a vydány potřebné předpisy zvláštní.«

Uznáváje, že by bylo velmi obtížné, ne-li nemožné, již v ústavní listině vymezití subjekt, jenž by z ustanovení o ochraně našich institucí byl oprávněn domáhati se nějakých subjektivních, individuálních práv, vyhnul jsem se obrátům, jako že někdo či něco má určitý nárok¹⁵⁹⁾ a přestal jsem na ochraně programatické, pokusiv se zesílití ji vzhledem ke kritice ústavy naší, jmenovitě § 126, i ústavy výmarské.

Jako nositel ochrany uveden je stát,¹⁶⁰⁾ nikoli na př. ústava nebo zákon či zákonodárství. Je to totiž činitel, který právem může býti jmenován jakožto — prakticky výlučný — nositel péče normativní, a též pokud jde o péči organizační, náleží mu v rámci moci výkonné (ministerstvo sociální péče, zdravotnictví) převážný podíl, i když se zde hlásí k slovu též země a jiní činitelé autonomní a nadto činitelé soukromí (charitativní ústavy, spolky a pod.).

Proto je činnost státu vyjádřena jednak chráněním (přímým), jednak podporováním, čímž se rozumí kladná resp. dozorcí účast státu na péči jiných činitelů. Označiti tuto činnost jako »všemožnou«, vydatnou« a pod. nezdálo se nezbytným.

Předměty ochrany jsou vyjádřeny ve smyslu vývodů ad III. Nejsou uvedeny jednotlivé statky i hodnoty, jež zvláště při ochraně té které instituce či stavu vystupují do popředí, jako na př. tělesné a duševní zdraví dítěte nebo mravnost mládeže,¹⁶¹⁾ hmotné zabezpečení a jiné.¹⁶²⁾ Bylo upuštěno od uvedení matek. Úprava péče o ně je zahrnuta v ochraně mateřství a (malých) dětí. Ve shodě s předchozími úvahami byla o dětech nemanželských učiněna zmínka v souvislosti s typickými prostředky jejich ochrany, a vysloven požadavek zlepšení jejich stavu právního i faktického.

Odlišně od některých ústav bylo upuštěno od odůvodňování ústavní ochrany, jako na př. že se stanoví v zájmu vzrůstu národa i pevnosti národa či státu nebo různými epithety institucí, ježto již

159) Na př. čl. 119 výmarské ústavy: Mnohodětné rodiny mají nárok na vyrovnávající péči státu. Mateřství má nárok na ochranu a péči státu. Podobně čl. 103 polské ústavy: Děti bez dostatečné péče rodičské... mají právo na péči a pomoc státu. Právem tvrdí Anschütz 493, že dokud nebudou vydány příslušné zákony, nemohou »nároky« býti uplatněny.

160) Stejně čl. 119 výmarské ústavy o rodině a mateřství (manželství je pod ochranou ústavy), čl. 103 polské o dětech, čl. 27 a 28 jugoslávské 1921, čl. 21 téže 1931, čl. 24 a 26 téže 1946, čl. 144 brasilské, čl. 52 peruánské o dětech (ostatní instituce jsou pod ochranou zákona, čl. 51), čl. 11 a 13 portugalské, čl. 122 sovětské o matce a dítěti, čl. 43 španělské.

161) Čl. 120, 122 výmarské, čl. 52 peruánské.

162) Preambule francouzské 1946, čl. 151 č. 19 ekuadorské, čl. 13 portugalské.

náš § 126 právem podobné motivace neuvedl. Její místo je v důvodové zprávě.

Na rozdíl od dosavadního předpisu a ve shodě s některými ústavami uvedeny jsou prostředky této ochrany. Aby se ovšem předpis nestal mnohomluvným a nerušil monumentální charakter, jímž se má základní zákon státu vyznačovat, nestal se po uvedení ochrany normativní pokus ani zdaleka uvésti jednotlivé právní obory vyčerpávajícím způsobem, natož vyjímati z nich jednotlivé instituty, ač se to jinde čini.¹⁶³⁾ Ještě méně se zamlouvalo po uvedení ochrany organizační (výkonné) vypočítávati jednotlivé druhy typických zařízení, ač je některé ústavy uvádějí.¹⁶⁴⁾ Rovněž nepatří do ústavy zajištění finanční podpory té či oné instituce,¹⁶⁵⁾ stejně jako stanovení určitého orgánu, na př. ministra sociální péče, jemuž by se provádění organizační ochrany pod osobní odpovědností zvláště ukládalo.

Pro účinné provádění populačního programu bude třeba uvésti všechna opatření, zejména legislativního rázu, v život co nejdříve. Důvodová zpráva ústavního výboru k hlavě páté, v níž je § 126, očekávala, že předpokládané prováděcí zákony budou vydány bez zbytečných průtahů. Poznali jsme, že zásada § 126 zůstala neprovedena. Proto jsem aspoň příkladem uvedl právní obory, v nichž je především nutno novelováním předpisů, jichž se to týká, ústavu provésti. Má-li však populační otázka, jež je životní otázkou našeho státu, dojíti náležitého řešení, pak s pouhým reformováním dosavadních předpisů nevystačíme. Proto se pamatuje na zvláštní, nové předpisy, aniž se ovšem uvádějí.¹⁶⁶⁾

¹⁶³⁾ Zpravidla je to citace základních ustanovení práva občanského rodinného (ekvádorská 151, jugoslávská 1946, čl. 26, portugalská čl. 12, španělská čl. 43), jindy předpisů pracovních, sociálních, daňových a pod. (zejména ústava portugalská, čl. 13).

¹⁶⁴⁾ Jugoslávská 1946, čl. 24: porodnice, dětské jesle a opatrovny, podobně sovětská, čl. 122.

¹⁶⁵⁾ Tak ekuádorská ústava v čl. 151 č. 19: viz str. XXX t. čl., pozn. X. Státní rozpočet organizace péče o mládež v ČSR na r. 1947 vykazuje potřebu 728 milionů Kčs, jež je kryta (Svobodné Noviny 7. 3. 1947).

¹⁶⁶⁾ Jen namátkou uvádím, jak vydatně podporovali Němci sňatečnost zvláštním zákonem o poskytování zápujček pro manželství (1933). Důraz na ochranu rodinného jmění klade ústava ekuádorská a portugalská, tato mluví též o podporování samostatných hygienických domovů (čl. 13 č. 1).

Závěrem dlužno říci, že právní předpisy arci mohou pro zvýšení populace, pro zvýšení vážnosti rodiny, mateřství — a ovšem také otcovství — vykonati mnoho, že však jde o problém především mravní. Sebe větší výhody hospodářské, společenské a jiné hmotné nestačí druhdy vyvážit oběti, jež zejména mateřství ženě, péče o dítě oběma rodičům ukládá. Nejeví se pak právní předpisy, tyto výhody poskytující, dostatečným prostředkem nápravy, jak ukazují doklady již antické.¹⁶⁷⁾

Má-li býti po oněch stránkách u nás lépe, musíme především vychovati sebe a mladé k jinému postoji k manželství, rodině a mateřství, než jaký zaujímaly naše široké vrstvy v první republice. Pak splní se přání velikého učitele našeho národa, aby jeho mužové byli bez počtu.

¹⁶⁷⁾ Byly to zejména populační zákony doby Augustovy, jež poskytovaly právní výhody matkám tří, resp. čtyř dětí (ius liberorum), a naopak stíhaly právními újmami svobodné a bezdětné.

Seznam použitých pramenů a literatury.

- Československá ústava a její materiále uvedeny podle komentáře Dr František Weyr a Dr Zdeněk Neubauer, Ústavní listina Československé republiky, její znění s poznámkami, 1931.
- Německá ústava výmarská podle Gerhard Anschütz, Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919, 3. Bearbeitung, Berlin, 1930.
- Sovětská: Конституция (основной закон СССР), Москва 1945. Сборник законов и указов Президиума Верховного совета СССР 1938-1944 г. г., Москва 1945.
- Jugoslávská 1946: Ústava federativní lidové republiky Jugoslavie (přel. Dr O. Kolman s Dr J. Procházkou). Praha 1946.
- Francouzská 1848: Léon Duguit et Henry Monnier, Les Constitutions et les Principales Lois Politiques de la France depuis 1789, 5. vydání, Paris, 1932, 232 ns.
- Španělská 1931: Constitución de la República Española, Madrid, 1931, též v Annuaire 1932, 464 ns.
- Jugoslávská 1921: Nowe konstytucje przelożone pod kierunkiem Dra Juljana Makowskiego, Warszawa, 1925, 219 ns.
- Polská 1921: táž sbírka.
- Jugoslávská 1931: Annuaire de l'Institut International de Droit Public, Paris, 1932, 828 ns.
- Brasílská 1934: Annuaire etc., 1935, 486 ns.
- Ekvádorská 1929: Annuaire 1931, 366 ns.
- Peruánská 1933: Annuaire 1934, 594 ns.
- Portugalská 1933: Annuaire 1934, 665 ns.
- Francouzská 1946: Constitution de la République Française du 13. Octobre 1946 (letákové vydání).
- Statutes of the International Union for Child Welfare, adopted . . . at Geneva on the 20th of September 1946 (leták).
- Résolution du Congrès des Juristes Démocrates de 25 Nations, Réunion à Paris le 24, 25, 26 et 27 Octobre 1946 sur l'invitation du Mouvement National Judiciaire Français.
- (Ústavy, jež nemají předpisů o manželství, rodině atd., neuvedeny.)

*

- Dr Franz Adler, Grundriss des Tschechoslowakischen Verfassungsrechts, Liberec, 1930.
- Franz Adler, Die Grundgedanken der tschechoslowakischen Verfassungsurkunde in der Geschichte des Verfassungsrechts, Berlin, 1927.
- Jiří Beneš, Svaz sovětských socialistických republik (SSSR) 1937. Praha, 1937.
- Dr Ottmar Bühler, Die Reichsverfassung vom 11. August 1919, 2. vyd., Leipzig, 1927.
- Dr Leo Epstein, Studien-Ausgabe der Verfassungsgesetze, Liberec, 1932.
- Dr F. Giese, Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919, 7. vydání, Berlin, 1926.
- Raoul de la Grasserie, Les Principes Sociologiques du Droit Public, Paris, 1911.
- Cyril Horáček ml., Právní význam základních práv občanských, Sborník věd právnických a státních, roč. 1925, 148—158.
- Hermann Jahrreis, System des Deutschen Verfassungsrechts in Tafeln und Uebersichten. Tübingen, 1930.
- A. B. Keith, Constitutional Law, 7. vydání, London, 1939.

- Dr Jan Král, Základy ústavního práva SSSR, Brno, 1946.
- JUDr Bohuslav Lauschmann, Právní poměr mezi rodiči a dětmi, Právník 1930, 375—389, 401—414.
- Dr Marie Mikulová, Žena v právním řádě československém, Praha, 1936.
- Josef Nechamkis, K otázce nemanželských dětí u nás. Sociální problémy, 1932, 192—208.
- Dr Zdeněk Peška, Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl, Praha, 1935.
- Dr Fritz Pötzsch-Heffter, Handkommentar der Reichsverfassung vom 11. August 1919, 3. vydání, Berlin, 1928.
- Dr Heinrich Rauchberg, Bürgerkunde der Tschechoslowakischen Republik, 2. vydání, Liberec, 1925.
- O. H. Phillips, The Principles of English Law and the Constitution, London, 1939.
- Dr František Rouček-Dr Jaromír Sedláček, Komentář k čl. obecnému zákoníku občanskému atd. Díl I. Praha, 1935.
- Dr Jaromír Sedláček, Reforma manželského práva, Praha, 1938.
- Rudolf Schranil-Friedrich Janka, Die Verfassungsgesetze (Das öffentliche Recht der Tschechoslowakischen Republik), Praha, 1934.
- Dr Emil Sobota, Naše ústava, jak zní a jak ji máme číst. Praha, 1935.
- G. M. Sverdlov, Mateřství a manželství a rodina v sovětském zákoně (přeložil A. Dymič), Praha, 1945.
- Prof. Dr Emil Svoboda, Rodinné právo československé, Praha, 1935.
- Dr Ant. Tůma, Právní základy sociální péče o mládež v Republice Československé. Praha, 1925.
- Dr František Weyr, Československé právo ústavní. Praha, 1937.
- František Weyr, Ústava Československé republiky, Čsl. vlastivěda V. Stát. Praha, 1931.
- Leo Wittmayer, Die Weimarer Reichsverfassung, Tübingen, 1922.